

PÁRISI LEVEL.

PÁRIS, 1888. jul.

(Hugo Victor posthumus munkái: Toute la Lyre. Sully-Proudhomme új költeménye: Le Bonheur.)

Szerkesztő ur!

Három éve, hogy Hugo Victor meghalt és ez idő alatt már négy munkát adtak közre ama kegyeletes kezek, melyek az ő örökségét összegyűjtötték és számos, még eddig napvilágot nem látott művei kiadására vállalkoztak. Kétségtelenül méltányolni lehet azt az érzelmet, mely az ő örököseit vezeti, midőn a feledéstől megóvni akarják mindazt, mi e hatalmas szellem tollából eredett. De az embernek mégis azt kell kérdeznie, ha vajjon az a lelkes csodálat nem elvakult-e a költő némely munkájának értéke iránt, hogy azokat napvilágra hozzák; ha nem kellett volna-e több itélettel járni el és csak azt közleni, mi a költő emlékének tiszteletére szolgál s dicsőségét nem kisebbiti. A három, kiadatlan munkáiból rendezett kötet közül kettő költeményeket foglal magában: „Le theatre en liberté“-t és a „La fin de Satan“-t, egy kötet pedig próza e czim alatt: „Choses vues.“ Én ezekről semmit sem irtam levelezésemben, mivel tényleg kevésbé is érdemlik meg ezt a fáradságot. Főleg a két első kötet, a költemények Hugo Victor dicsőségét egyáltalán nem növelik. A közönségnek komolyabb része, s mindazok, a kik Hugo Victort szeretik, csak sajnálni tudják azok közreadását. Hanem az utóbb megjelent kötetet mégis ismertetnem kell, mert ebben nagyon érdekes lapok vannak az újabb kori történelem szempontjából. De mindjárt azt is hozzá kell tennem, hogy ezeket a dolgokat tudni kell olvasni és felfogni. Azt akarom ezzel mondani, hogy a költő elbeszélései nem szó szerint veendőek, hogy a költő nagy tért engedett a phantasiának. Az események, a melyeket szemei előtt elvonulni látott, sajátosan módosítva vannak leírásában. E tekintetben ő maga is akaratlanul meglepő magyarázatot ad, mikor például Pasquier herczeggel való társalgását írja le egy feltűnést kellett perre vonatkozólag, mely

1847-ben folyt le: „Mikor a herczeg elfogatott, engedtem, hogy menjen. Néztem, hogy el van magába merülve. Nekem úgy tetszett, hogy ő a multat forgatta elméjében, hogy megítélje a jelent.“ S nos, éppen ez jellemzi Hugo emez iratait. Ő saját álmadozásait írja le a „látott dolgok“-ról. Mindazonáltal vannak nagyon érdekes helyek a műben a Lajos Fülöp uralkodásával kapcsolatos eseményekre nézve. Különösen van egy nagyszerű lap Talleyrand haláláról, melynek leírását így kezdi: „nemes mint Machiavel, pap mint Gondi, világi mint Fouché, szellemi mint Voltaire, sánta mint az ördög.“ Mindazonáltal nem erről a kötetről akarok írni, mely a mult évben jelent meg, ezt csak jelezni akartam, hanem arról, mely csak a napokban adott közre e czim alatt: „Toute la Lyre.“ Mindenekelőtt mire e czim? E munka, mely két kötetből áll, különböző tárgyokról és különböző időben írott költeményeket foglal magában. Az első darab 1827-ből van, az utolsó pedig 1880-ból. De az inspiratio is, mely a költő lyrája hurjait mozgásba hozta, nagyon különböző. E költemények értéke nagyon egyenlőtlen, ámbár ezt Hugo Victor feltétlen csodálói nem akarják elismerni. Nekik minden bámulatos, fenséges mit e költő írt. Ők Hugot az általános szabály alól kivételnek tartják. Minden írónál, a kik hosszú pályát futottak meg, azt lehet tapasztalni, a mi természetes is, hogy idővel úgy az eszmékben, mint a formában gyengülnek. Az aggkornak nincs többé az a ruganyossága, az a teremtő ereje, mely az ifjuságot élénkíti, s a férfi kort inspirálja. Hugo Victor, ki az emberi életnek legszélsőbb határáig élt, s a ki sohasem szünetelt meg alkotni, maga sem kerülte ki emez általános törvényt. Csak elfogultság állithat ellenkezőt. Egy rövid bepillantás a két utóbb megjelent kötetbe, meggyőzhet erről. Mindaz a mit 1870 előtt írt, nagyon értékes és a „Keleti dolgok“, „Az ősze levelei“ és „A szemlélődések“ nagy költőjét idézi fel emlékezetünkben; de a mi azutánról keltezik, messze hátra marad az előbbiektől és a „Nevető ember“-re, „Az év“-re, vagyis Hugó gyengébb műveire emlékeztet. Azok az utóbbi tizenöt év alatt írt munkái és semmivel se járulnak e hatalmas és hasonlíthatlan lángész dicsőségéhez. Semmi esetre sem az a módja a nagy költő iránti csodálat és tisztelet kimutatásának, hogy mindazt a mit írt, jót és gyengét, egy vonalra állítsák. Az igazi Hugo Victort a nagyszerű és tiszta költészet mestert, emez átlátszó, föllengő és szívet megkapó versek szerzőjét azokban a költeményeiben találjuk meg, melyeket 1830 és 1853 között írt.

Azok mutatják az igazi Hugo Victort, a kit szerettünk és cso-

dáltunk s a kit mindig csodálunk, a kiről Vinet azt mondotta, hogy e száz esztendő minden nagy költői között „ő az, a ki legközelebb jött az evangelium szívéhez.“

Még említhetnék e két kötetből más szép verseket is, de nem akarok hosszas lenni. Ez is elég arra, hogy megmutassa, hogy az igazi Hugo V. valóban inspirált és hasonlíthatlan költő. Sajnálni lehet, hogy azok, kikre kiadatlan művei bizattak, nem válogatják meg jobban munkáit és nem adják csak azt, a mi valóban szép és jó. Így sokkal inkább növelnék a költő dicsőségét.

Sully-Prudhomme-al a bölcséleti költészet terére lépünk. Azok közé a költők közé tartoznak, a kik a gondolatot nagyon foglalkoztatják. És talán ez az oka, hogy nem oly népszerű mint megérdemelné. Pedig mily bájos formába öltözteti gondolatait! És mily szép képekben fejt ki a legmélyebb eszméket! S ha az utóbbi költeményével nem ért is el akkora sikert, a mekkorát várni lehetett, korábbi költői munkáit a közönség igen kedveli. S talán az is ártott neki, hogy e költeményről igen sokat beszéltek s nagy zajt csaptak, még mielőtt megjelent volna. A költeménynek különben vannak lényeges hibái is. Hanem mielőtt a műről beszélnék, be kell mutatnom az olvasóknak az író.

Sully-Prudhomme még nincs ötven éves, 1839-ben született Párisban. Először a természettudományokkal foglalkozott s mérnöki pályára akart lépni. Hanem szembaja miatt elhagyta e pályát segéskén az irodalomnak és bölcséleti tanulmányoknak kezdett élni. A tudomány szomjjal bámulatos szívósságot egyesített. A költészet főleg ellenállhatlan hatást kezdett rá gyakorolni. S meg levén áldva költői tehetséggel, nagyon korán hozzá fogott költői művek írásához. Aránylag nagyon fiatal volt, mikor első kísérletei: „Stances et Poèmes“ megjelentek. Már ez a munkája is erős bölcselmi szellemet árul el. Igaz, hogy meglehetősen pessimista, de azt is hozzá kell tennem, hogy pessimismussa nem csüggesztő, hanem ellenkezőleg munkára serkentő. Látja a rosszat, mindennemű igazságtalanság ellen méltatlankodva tör ki, de egyszersmind szembe tud azzal nézni s tekintetét egy jobb jövőre irányozza. „A megpróbáltatások“, „Magányok“ és „Hasztalan gyöngédségek“ című költeményei ily tárgyak. Ezek nagyobb részint, például a „Megpróbáltatások“ sonnett formában vannak írva. S ugyanigy van írva a „Belső élet“ című műve is. Mint a czime is mutatja ez a költőnek önmagáról irt ta-

nulmánya, saját benyomásainak elemzése. Bizonyos buskomor hangulat vonul át rajta, mely némely helyeken valóban át- és megható.

A mint a költő az életben éléhalad s mind többet tapasztal emberekről s dolgokról, annál inkább hangsúlyozza műveiben „a kétség vivódásait.“ Sohajokkal telt keble imádkozni szeretne, kezét összekulcsolja, előtte a biblia, hogy újra mondja a hitvallást, melyet gyöngé ajkakkal tanult, de nem érez semmit belőle s ezt rettenetesnek találja. A léleknek ez állapota elég hosszasan tart. Végre a költő lassanként kibontakozik a kétségből, visszatér a bölcelemhez a pantheismuson keresztül. Az 1870—71-iki idő még egy pillanatra ismét pessimismusba ejti. Ekkor írta azt a kötetet, melynek „Igazságosság“ a czime. Ez a kötet is sonettekéből áll és ama benyomásokat tartalmazza, melyeket eme korszak szomorú eseményei tettek a költőre. Azután jöttek a „Sorsok“, melyekben pessimismus már enged, csaknem egészen fölenged. A világot két különböző nézőpontból szemléli: a jó viszonyában és a rosszában. Vagyis azt lehet mondani: hogy benne harcot viv a pozitivismus és spiritualismus.

E költeményekben nagyszerű sorok, szép és nagyszerű gondolatok vannak. S ime a miket ismertettem, épp az utóbbi költeményéhez „A boldogság“-hoz vezetnek. Mert úgy látszik, hogy ez korábbi költeményeinek, s főleg „Az igazságosság“nak és „Sorsok“-nak logikai következménye. Az igazságot, melyről a költő álmodik, nem találja sehol, sem a múltban, sem a jelenben; s nem találja a boldogságot se, melynek vágya pedig épp oly erős, mint az igazságosság utáni vágy. S miután az életnek eme két lényeges elemét nem találta a földön, más helyt keresi. Mielőtt azonban e munkáját lemezném, meg kell említenem, hogy Sully-Prudhomme egy nagyszerű költeménynek a szerzője melyet mindenki ismer, s melynek czime: „A széttört edény“. Sokan csupán erről az egy verséről ismerik a költőt. S azt mondják, hogy ez az egy elégséges lett volna arra, hogy az akadémia tagjának megválasztassék, a mint hogy márezelőtt néhány évvel meg is választatott. Annyi bizonyos, hogy neve ezután a munkája után lett ismeretessé a nagy közönség előtt. A többi költeményei sokkal inkább tul vannak terhelve bölcelemmel, semhogy népszerűek lehetnének. Azokat csak nagyobb műveltségű olvasók méltányolhatják. S ilyen újabb műve is, melyről rövid előszóban tájékoztat.

„A sirontuli jövő feletti kétség, s az a feletti kételkedés, hogy a jelen élet fájdalmai jövőben kárpótlást nyernek, hogy lesz egy végső számadás és hogy Isten létezik, ez a kétség azokra nézve, a

kiknek nem irigylendő kiváltságuk, hogy azt felfogták és abban megmaradnak, végre is nagyon nyomasztó lesz.

Nem egy lélek, a ki szenved, talán egy pillanatra is, jótékony szórakozásként fog fogadni valami oly szellemi dolgot, mely igazság és boldogság szomja kielégítésére ajánlatik. E költemény csak ennyit ígér és nem többet. S csalódnék, ha megoldását keresné benne azoknak a nagy problémáknak, melyeket felállit: A szerző itt csupán egy álmodást gédelget. Tehát itt költői álommal van dolgunk. De ez az álom bölcselmi látomány. Meg kell jegyezni azonban azt is, hogy a conceptio meglehetősen nehézkessé teszi a költemény menetét, annyival inkább, mert ellenmondások is vannak benne. Az előszó után az emberi lélek igazságosság és boldogság vágyának szellemi kielégítését kísérti meg adni. Hanem a benyomás, a melyet tesz, egészen más: ugyanis az ígért boldogság nem következik be! Ine a költemény röviden: Egy ifju ember, névleg Faustus, megszeret egy ifju leányt. Stellát. De a körülmények úgy alakulnak, hogy nem veheti el. Meghal. Aztán újra életre ébred egy a földtől nagyon távoli csillagon. Az új lét e pillanatában, Stella, a ki hasonlóan meghalt, megjelenik előtte. Megismerik egymást és úgy szeretik éppen, mint a földön s szerelmüknek semmi se áll utjába. Egy vágy foglalja el mindkettőjük szívet: zavartalan éldelni a boldogságot egy nagyszerű Édenben, de a mely tisztán érzei. De végre is a dolog úgy végződik, mint a hogy másképp nem is végződhetik, hogy az éden egyhanguvá lesz. Faustust és Stellát az unalom fogja el, mi egyáltalán nem hasonlít a boldogsághoz. Ekkor Faustus érezve a lét ürességét s tudásvágya által ösztönözöttetve, a bölcsesség, a tudomány keresésére adja magát, s egy bölcselmi tanfolyamot ad elé néhol szép versekben, de száraz s némely helyt untató költészettel.

Az elbeszélés végén az tűnik ki, hogy Faustus semmivel sem haladott elébb az új világban, mint a földön haladott volna. Ez csak az ő erőtlenségét mutatja. S a mi különös, Pascal is e csillagban van s Faustusnak azt a tanácsot adja, hogy mondjon le arról, hogy mindent tudjon. Pascal részéről e tanács elég különös; s aztán könnyű mondani, hogy mondjon le, de akkor meg kell elégedni tudni a tudatlansággal. Faustus úgy látszik ebben nem talál boldogságot; s éppen mint a csupa érzei gyönyörök lassanként unalmat idéztek elé, a tudománynak hiábavaló keresése is unalommal látszik végződni. Lelke nem elégtettik meg; hiányát érzi valaminek, nem boldog. Valami más jobb, rendeltetésével összehangzóbb dolog után vágyik.

Midőn szelleme emez állapotában egy napon az Éden egyik

legmagasabb csucsára jut, a végetlen tér nyílik fel előtte, s a sohajok és könnyek egész tengerét látja. Az a földnek mélységes és kétségbeesett panasza, mely az égig hatol s aggodalmaira feleletet kér. Faustus részvétre indul és fel fogja, hogy a világon más dolog is van, mint az érzéki gyönyörök; fel fogja, hogy létezik, mit úgy neveznek, az emberi összetartozás érzete, magunknak másokért való odaszentelése; hogy az önös boldogság keserű és nem boldogság. Tenni a jót és áldozni, ime ez az igaz. A költeménynek e részében valóban nagyszerű és megragadó helyek vannak. A költői ér itt gazdag és termékeny magasztos érzelmekben.

Faustus észrevéve, hogy a jótétel és áldozat az életnek a legjobb része, ismét a földre akar jőni, hol annyi a szenvedés, a kétségbeesés, s vigaszra annyira szükség van. Könyörög a halálnak s az meghallgatja és Stellával együtt visszahozza a földre. De a mint visszaérkeznek, a földet megfagyva és egészen elhagyatva találják. Az emberi nem már eltűnt régen e planetáról; Faustus áldozatkészsége, melylyel testvéreit felsegélni jött, későn érkezett; és úgy látszik, hogy a boldogság, melyet az áldozatban hitt feltalálni, eltávozott tőle.

Világos, hogy a költő itt nem állhatott meg, ha csak csonka művet nem akart adni. Nem hagyhatta hősét ezen a pusztán, elhagyatott földön, hol semmi sem volt mit tennie. Azért társával együtt átviszi őt egy más szép, magas csillagba, a hol tiszta, zavartalan, végtelen boldogságot élveznek. Nagyon jól van, de hát mi az a boldogság? Erről semmit sem tudunk, abból az egyszerű okból, mert a költő nem mondja meg; s nem azért, mert azt nyilatkoztatja ki, hogy a boldogságot sem meghatározni, sem leírni nem lehet. Ugy, hogy mikor az olvasó a költemény végére érkezik, bizonyos csalódást érez; nem találja meg a műben azt, a mit az előszó ígér.

De a mi a boldogságról írt eme költeményben, a jövő élet eme leírásában, az emberi lélek igazság-érzetének eme kielégítésében még inkább csalódást éreztet, az olvasóval, azaz hogy Istennel nem találkozik, vagy oly kevésszer, hogy arról alig is lehet beszélni. A szerző csupán egyetlen egy helyen említi Istent, s ennyi a mit róla mond.

Az istenség, a ki sem közeli, sem távoli, hanem a világban benrejlő, kedvezés és gyűlölség nélkül uralkodik a világon. Hagyja, hogy a hangok minde hiábavaló zsivajja kalandozzon a végetlen térben, mely átmeneti állomásokkal van benépesítve, melyeket a halandó vándoroknak az ő győzelmeik jelölnek.

Valóban ez nem elégít ki s nem lehet csodálni, ha Sully-Prudhomme nem találhatta meg Faustjával a boldogságot mert azt Istenen kívül akarni annyi, mint a lehetetlent, a megvalósíthatlant keresni. Ő a változásoknak az időn és téren keresztül való sorozatában kereste azt és csupán ebben állította meg, az Istennek közbelépése nélkül. Nem érezte, hogy Isten távol maradt, hiányzik, hogy a személyes és élő, a lélekben jelenlevő és működő Isten az egyedi oka és biztosítóka a boldogságnak. Nem mondhatni, hogy Faustus, vagy ha úgy tet zik, az író, vallástalan, de mindenesetre nem hisz, kételkedik. S nem is láthatjuk tisztán, hogy mi tulajdonképpen azaz eszme, melyet egész bizonyossággal kivonni lehetne a „boldogság“-ról irt költeményből. Ugy látszik a szerző maga sem egészen bizonyos arról. Az egészet átvéve az ember azt a képzetet nyerheti, hogy ő a jövő életben leendő boldogság eszméjét akarta adni, az emberi lélek aspiratióinak megfelelő boldogságét; aztán mikor látja, hogy miből állítja össze azt, s hogy mily kevéssé boldog az ő hőse, csaknem hajlandó arra a feltevésre, hogy ő azt akarta megmutatni, hogy bármily jövő boldogságnak a fölfogása lehetetlen. Nézzük csak tényleg az első Édent, a hová Faustot és Stellát vezeti, az érzéki gyönyörök karjaiba; de végre is nem érzik magukat boldogoknak, miből következik: hogy a lélek boldogsága más dolog, mint a csupa érzéki gyönyör.

A költeményen keresztül mindenütt bizonyos ellemmondás érezhető, mely a szerzőnek megállított szándéka és annak megvalósítása között van. Az egész költeményen keresztül, mondjuk, mert végül maga a szerző is kevéssé látszik az első Édennel elégedettnek, hol hősei nem találták meg az oly hosszú időn át keresett boldogságot és hogy megutalmazza amaz áldozatukat, hogy a földre szállottak vissza, egy más csillagba helyezi át, hol végül megtalálják a boldogságot. Hinnünk kell szavában, mert ennél többet semmit se mond. Nem írja le mi ez a boldogság, mert úgy mond, azt leírni nem lehet. Jól van. De akkor a költőnek joggal mondhatjuk, hogy a czélt teljesen mellőzte. Ezt valóban kár úgy a költőért, mint a közönségért, mert a költemény nagyszerű lapokat és éles megkülönböztetéseket foglal magában. S különösen az a része, melyben a földről felhangzó fájdalom kiáltásokat írja le, melyek Faustusban és Stellában az önfeláldozás eszméjét szülik, s melyek őket arra indítják, hogy a földre jöjjenek vissza, a legszebb költészethez sorozható, a mit Franciaországban irtak.

— Éppen midőn e czikket írom, kaptam Sully-Prudhomme-

nak egy újabb költeményét, melyet ő július 13-án a Gambetta szobra leleplezésekor olvasott fel. Felséges mű. A bevezetésben röviden adja az eszméknek e száz évben tett haladását, azokat a harcokat, melyek e haladást eszközölték. Aztán beszél az 1870-ik év eseményeiről, hogy egyesültek Franciaország fiai ugyanazon zászló alatt, hogyan szerették a hazát, és Gambetta szerepéről, a mely kettős volt: a szívek egyesítése és az ország védelme. Óhajtja, hogy egység és egyetértés uralkodjék mindig a haza gyermekei között. A költemény sokkal hosszabb, semhogy idézhetném, de minden tekintetben méltó volt a nagy férfi emlékéhez.

CHARRUAUD D.

PÜSPÖKI-LÁTOGATÁS.

Háromszék körben.

1888. július.

Méltóságos és főtisztelendő Ferencz József unitárius püspök királyi tanácsos ur a háromszéki ekklezsiák meglátogatása végett, ez évi július 5-én kolozsvári lelkésztanár, közpénzügyi jegyző Mózes András ur társaságában szállott ki. Az apáczai indóháznál a bölöni és nagy-ajtai ekklezsiák küldöttségével környéki esperes bölöni lelkész t. Lőfi Áron és nagyajtai lelkész t. Kriza Sándor aai várták, esperes ur köszöntése és meleg kézszoritások után átkísérték a nagy-ajtai lelkészi lakba, hol más nap kezdetét vette a püspöki körlátogatás s következő renddel folyt le:

Július 6-án a nagy-ajtai ekklezsiai ügyek megvizsgáltattak, melyen az ekklezsia előjárósága teljes számmal jelen volt, kik a ft. püspök ur megjelenése ünnepélyességére már előre teljes erőből minden telhetőt megtettek, a közelgő vendéget diszkapuval és lelkesülő örömmel várták.

Jul. 7-ére Bölönbe utazott át a püspök ur, kísérve a nagy-ajtai hivek által a bölöni határ széléig, hol bölöni énekvezér Albert Lőrincz aa fogadta bandériummal és tekintélyes küldöttséggel s ki sérte Bölönig, hol a helybeli székely zenekarral és nagyszámu sokasággal, egy az ünnepélyességre emelt díszkapu mellett Vitális Domokos tanító aa üdvözölte s ki-érte be a lelkészi lakba az érkezőket, hol t. Lőfi Áron esperes lelkész aa mondott a főpásztornak szívélyes „Isten hozott“-at, melyhez a szeretet és tisztelet jelét fejezték ki a zöld ágak és virágkoszoruk s a dolog ünnepélyességét jelző nemzeti lobogók. Megjelent s az itteni püspöki vizsgálat folyamán végig részt vett, a vallásközönség főgondnoka méltóságos Daniel Gábor udvarhelymegyei főispán ur — kik a munkálat folyamán a tek. Nagy István ur vendégei voltak. — Két napon át tartott a tárgyi-lagos vizsgálat. A közbeeső vasárnapon ünnepélyes istentisztelet tartatott, melyen imát és emelkedett szellemü beszédet tiszt. Mózes András püsp. vizsgálati jegyző, s a püspök ur lélekemelő fő-